

Katolicisme i Ingemanns danmarkshistorie

En større fortælling om Nord og Syd

Seniorforsker, ph.d., Lone Kølle Martinsen

Center for Grundtvigforskning, Aarhus Universitet

Abstract: This study presents a reading of Catholicism in the historical novels of the Danish author Bernhard Severin Ingemann, written between 1824 and 1836, in the light of the so-called *Nordic Sonderweg*. The idea of a *Nordic Sonderweg* has been propounded in historical studies since the early 1990s and has gained significance ever since. The main idea is that the notion of a free peasant class, combined with Lutheranism, played a crucial role in the rise of modern democratic societies. Nordic peasants – so it is argued – enjoyed more freedom and equality, were more trusting, and earned greater respect and prestige than their fellows in southern European countries, who were hampered by feudalism, coercion, and Catholicism. My main argument is that Ingemann, as a pastoral enlightener in the North, represents the idea of a *Nordic Sonderweg* in his novels too and that his conception of Catholicism can be understood in the light of this *grand narrative*.

Keywords: B.S. Ingemann – historical novels – Nordic Sonderweg – Catholicism – pastoral enlighteners – nation building.

Indledning

Forfatteren Bernhard Severin Ingemann (1789-1862) udgav mellem 1824 og 1836 to digte og fire historiske romaner i Danmark.¹ Bøgerne omhandler de danske konger, valdemarernes, regeringstider i middelalderen. Kronologisk afløser bøgerne hinanden. Ingemann åbner sit værk i 1157, da Valdemar den Store (1131-1182) samler en

1. I kronologisk rækkefølge er de: B.S. Ingemann. 1824 [1913]. *Valdemar den Store og hans mænd*. Hus og Hjems Forlag; B.S. Ingemann. 1826. *Valdemar Seier*. Udgivet ved Marita Akhøj Nielsen [1987]. Det Danske Sprog og Litteraturselskab; B.S. Ingemann. 1828 [1913]. *Kong Erik og de Fredløse*. Hus og Hjems Forlag; B.S. Ingemann. 1833 [1913]. *Kong Erik Menveds Barndom*. Hus og Hjems Forlag; B.S. Ingemann. 1835 [1913]. *Prinds Otto af Danmark og hans Samtid*. Hus og Hjems Forlag; B.S. Ingemann. 1836 [1913]. *Dronning Margrethe*. Hus og Hjems Forlag. Grundet bøgernes store popularitet blev de udgivet i mange udgaver, indtil de til sidst udkom som børnebøger.

dansk kongemagt efter slaget på Grathe Hede syd for Viborg, og slutter med Dronning Margretes (1353-1412) politiske samling af de tre skandinaviske lande i Kalmar i 1397. Værket skabte sammenhængskraft omkring Gud, Konge og Fædreland i en tid, hvor Danmark var forarmet efter Englandskrigene, statsbankerot og tabet af Norge, ligesom mange danskere fik indpodet nationalfølelse via Ingemanns historiske romaner, og om ikke modstand, så modvilje mod den danske nations historiske anden, Tyskland.² Ligeså er det en reel antagelse, at bøgerne var med til at forme nationens religiøse følelser, og en særlig opfattelse af kristendom og lutherdom, herunder modbilledet til Luthers lære og praksis, nemlig den romerske katolicisme.³

Katolicismen var et hovedanliggende i Ingemanns romaner. I sine erindringer berettede Ingemann, hvordan "Livsbilleder fra Katholicismens lande" var en stor inspiration i at forfatte de historiske værker.⁴ Spørgsmålet om katolicismen i Ingemanns romaner er næsten ikke blevet behandlet i et videnskabeligt perspektiv. Det overrasker ikke. Dels har (kirke)historikere undveget brug af skønlitteratur som historiske kilder, og dels er katolicismen i almindelighed mindre belyst i Danmark, skønt der er undtagelser.⁵ I denne artikel skal Ingemanns repræsentationer af katolicisme derfor studeres lidt nærmere. Det er artiklens primære argument, at Ingemanns repræsentationer af katolicisme indgår som en rød tråd i en større fortælling om nordisk modernitet, nemlig som en modfortælling, der er med til at definere, hvad det nordiske *ikke* er, og derfor kan ses som et eksempel på, hvad der var med til at definere den såkaldte nordiske særvej. Indledningsvist er det vigtigt at afklare en række præmisser, nemlig (1) hvordan fiktion kan bruges som kilde i mentalitetshistoriske studier,

2. Ole Feldbæk (red.). 1991. *Dansk Identitetshistorie, Et yndigt land 1789-1849*, bind 2. København: C.A. Reitzel.

3. Marita Akhøj Nielsen. 1987. *Efterskrift*. København: Det danske sprog og litteraturselskab, 517.

4. B.S Ingemann. 1862. *Tilbageblik paa mit Liv og mit forfatterskab*. København: C.A. Reitzel, 44.

5. Yvonne Maria Werner. 2003. "Grundtvig – en kyrkofader för danska katolska konvertitter rundt sekelskiftet 1900?" *Grundtvig – Nyckelen til det danska?* red. Hanne Sanders & Ole Vind. 91-125. Centrum for Danmarksstudier 1. Göteborg og Stockholm: Makadam Förlag; Jes Fabricius Møller. 2012. "Katolikernes stilling og antikatholicisme i Danmark 1800-1849." *Kirkehistoriske Samlinger*: 113-135; Jes Fabricius Møller & Uffe Østergaard. 2015. "Lutheran Orthodoxy and Anti-Catholicism in Denmark 1536-2011." I *European Anti-Catholicism in a Comparative and Transnational Perspective*, red. Yvonne Maria Werner & Jonas Harvard. 165-189. Amsterdam: Rodopi.

(2) katolicisme i 1800-tallet, herunder forskningen i fiktioner om den og (3) hvad jeg mener med den nordiske særvej.⁶

Fiktion som mentalitetshistoriske kilder

Historiske romaner kan være værdifulde som kilder i et mentalitetshistorisk perspektiv. De kan give os viden om fortidige samfund og opfattelser, som vi måske har glemt, eller ikke kan forestille os, ligesom fiktionslitteraturen kan være med til at udbrede en bestemt reception af historien og historiske personer. Ingemanns danmarkshistorie var med til at knæsatte tidens nye betydning af begrebet folk, ligesom værkerne viderefremmede myten om den oprindelige bondefrihed, et idékompleks, der hidtil kun havde figureret hos lærde, som eksempelvis Tyge Rothe og Peter Frederik Suhm (Martinsen 2012a).⁷ At den oprindelige bondefrihed og den nye betydning af begrebet folk fik en indpakning i prosafiktion, og blev distribueret til menigmand, kan i mine øjne ikke overvurderes, da udlægningen af historien er mindst lige så vigtig som historien selv. Derfor bør populærhistoriske værker også have historikerens bevågenhed (Martinsen 2015). Nyere forskning slår endvidere til lyd for, at videnskab og fiktion ikke er hinandens modsætninger, men tværtimod opstod som gensidigt afhængige, og stadig i dag hviler på en fælles forståelse

6. Bidraget lægger sig i forlængelse af mit arbejde med den nordisk særvej i forskellige andre kontekster, se Lone Kølle Martinsen. 2010. *History as a Mass Experience. The Historical Fictions of Bernhard Severin Ingemann in a Political Context 1824-1836*, Ph.D. Thesis, Florence: The European University Institute; Lone Kølle Martinsen. 2012a. "Bondefrihed og andre verdensbilleder: Idéhistoriske Studier af B.S. Ingemanns Danmarkshistorie." *TEMP, Tidsskrift for Historie* 3 (5): 75-103; Lone Kølle Martinsen. 2012b. "This Time as Romantic Fiction. Monarchism and Peasant Freedom in the Historical Literature of B.S. Ingemann 1824-1836." *Romantic, Journal for the Study of Romanticism*, 01: 103-124; Lone Kølle Martinsen. 2015. "Combining Intellectual History and the history of the Book: A Case Study on the Concept of Folk in Popular Literature in the Nineteenth Century." *Concepts, Contributions to the History of Concepts*, vol. 10 (2): 91-110; Lone Kølle Martinsen. 2021b. "'A Shieldmaiden Born to Fight and Love': A Conceptual History of *Kvinder* and Old Norse Mythology in Grundtvig, Ingemann and Oehlenschläger's Romantic Poetry." I *Mythology and Nation Building: N.F.S. Grundtvig and his European Contemporaries*, red. Sophie Bønding m.fl. 195-237. Aarhus: Aarhus University Press; Lone Kølle Martinsen & Gertrud Oelsner. 2022. "'The Sunrise on the Peasant Shines'. Romantic Cultural Constructions of a Nordic Sonderweg in Nineteenth-Century Painting." I *Nordic Romanticism. Translation, Transmission, Transformation*, red. Cian Duffy & Robert Rix. 125-166. Palgrave Macmillan.

7. Ove Korsgaard. 2004. *Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. København: Gyldendal; Martinsen 2015.

af sandhed.⁸ Denne påstand synes i dén grad at kunne applikeres på Ingemanns værker. Ingemann levede netop i en tid, hvor historieforskningen ikke var professionaliseret, men alligevel var han i store træk loyal over for de historiske begivenheder, han skildrede, ligesom han for sin samtid var højt belæst og vidende.⁹ Da den videnskabelige historieforskning opstod som disciplin i slutningen af 1800-tallet, var dens primære formål at rydde middelalderen for myter. Dertil egnede det kildekritiske begrebsapparat sig perfekt, og det blev også afprøvet på Ingemann af faghistorikere.¹⁰ I begge tilfælde faldt den kildekritiske prøvelse ud til fordel for Ingemann. Siden har flere kirkehistorikere nævnt Ingemanns fortælling om ærkebispens Jens Grand i deres faghistoriske arbejder,¹¹ ligesom tegneren Poul Steffensens illustration af øjeblikket, hvor ærkebiskoppen Jens Grand lyser Kong Erik Menved i band, pryder forsiden på oversættelsen af procesakterne mod Grand fra 1999.¹²

Ingemanns historiske romaner indskrives sig tillige i den såkaldte middelalderismeforskning, der ikke er studiet *af* middelalderen, men studiet *om* middelalderen, dvs. forskningsretningen beskæftiger sig med genskabelsen, genopdagelsen og genopfindelsen af middelalderen.¹³ I denne nyere forskningstradition eksisterer der to større narrativer om middelalderen. Dels den romantiske, der er den positive udlægning af middelalderen, dels den gotiske, der har negati-

8. Simona Zetterberg Gjerlevsen & Henrik Skov-Nielsen. 2020. "Distinguishing Fictionality." *Exploring Fictionality: Conceptions, Test Cases, Discussions*, red. Cindie Aaen Maagaard m.fl. 19-39. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

9. Niels V. Kofoed. 1996. *Den ukendte Ingemann*. København: C.A. Reitzel, 224.
10. Johannes Steenstrup. 1887-1888. "Granskninger over nogle Personer i B. S. Ingemann's 'Valdemar Seier'." *Historisk Tidsskrift*, bind 6, række 1: 789-793; Moritz Mackeprang. 1882. "Krøniken om Jens Grands fangenskab." *Historisk Tidsskrift*.

11. Niels Andersen. 1953. *Ærkebiskop Jens Grand. En kirkeretshistorisk undersøgelse*. København: Gads Forlag, 1; John Danstrup & Hal Koch. 1977. *Danmarks Historie. Borgerkrig og Kalmarunion 1241-1448*, bd. 9. København: Politikens forlag, 136; Martin Schwartz Lausten. 2004. *Danmarks Kirkehistorie*. 3. udgave. København: Gyldendal, 64.

12. Benedicte Fonnesbech-Wulf et al. 1999. *Hellere Fanden selv end Erik på tronen. Konflikten mellem Jens Grand og Erik Menved 1294-1302*. Odense: Odense Universitetsforlag.

13. Begrebet "medievalism" er oversat til dansk som "middelalderisme" af den danske litteraturforsker Lis Møller, der har varetaget et større forskningsprojekt på dansk om middelalderisme siden 2019. Se Lea Grosen Jørgensen. 2018. Fra "medievalism" til "middelalderisme" – en introduktion. *Middelalderisme i dansk romantisk litteratur* d. 2. marts. <https://projekter.au.dk/middelalderisme-i-dansk-romantisk-litteratur/blog/vis/artikel/fra-medievalism-til-middelalderisme-en-introduktion/>

ve impulser.¹⁴ Flere studier har her behandlet Ingemanns romaner.¹⁵ Karaktererne hos Ingemann hævdes at være “protestantisk katolske”, fromme og bibelkyndige, ligesom følelser og sentimentalisme spiller en lige så stor rolle for de fiktive personers liv i romanerne som i Ingemanns pietistiske tradition (Csúr 2019, 28).

Historiske romaner handler således mere om den tid forfatteren lever i, end den fortid der skildres.¹⁶ Det er derfor en vigtig pointe, at selvom handlingen i Ingemanns romaner udspiller sig i tidsrummet mellem 1157 og 1397, og altså dermed principielt burde beskrive det katolske Danmark i middelalderen, så kan Ingemann ikke frigøre sig fra sin egen samtid. Samme betragtning gør sig gældende i et fugleperspektiv. I beskrivelserne af den danske kongemagt i nord over for det katolske pavedømme i syd træder nogle klare skillelinjer frem, mener jeg, som netop kan læses inden for rammerne af den nordiske særvej. Ingemanns romaner favner i høj grad også nordisk og skandinavisk stof; det var ikke kun Suhm og Rothe, der anvendtes som forlæg for fortællingerne, Ingemann brugte også nordiske historieskrivere som Erik Gustaf Geijer (1783-1847) og Oluf von Dahlin (1708-1763). Der er talrige referencer til en fællesnordisk kulturarv i Ingemanns historiske digtning, et urgammelt tilhørsforhold, hvilket beskrives som sådan i *Kong Erik og de Fredløse*: “Skandinaver var dog Brødre fra først af: vi har delt Ære og Berømmelse med hverandre over al Verden blandt Longobarder og Goter og Normanner, og vi maa holde sammen igen, naar der skal blive noget stort af Magterne her i Norden” (184). Værket blev til i en tid, da skandinavismen vandt frem både i kulturen og i politikken, og hvor en eventuel unionsdannelse mellem de tre skandinaviske lande var et reelt scenarie – endog i langt højere grad end antaget indtil nu.¹⁷

14. David Matthews. 2015. “How Many Middle Ages?” David Matthews (ed.): *Medievalism: A Critical History*, 13-44. Cambridge: D.S. Brewer.

15. Gabor Attila Csúr. 2019. “Middelalderens hang til det overnaturlige.” I *Fiktionaliseret historie. Temanummer i Passage*, red. Lis Møller m.fl. Tidsskrift for litteratur og kritik, årg. 34, nr. 81: 23-38. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag; Martinsen 2019; Møller 2019.

16. Mette Winge. 1997. *Fortiden som spejl. Om danske historiske romaner*. København: Samleren; Brian R. Hamnett. 2011. *The Historical Novel in Nineteenth-Century Europe. Representations of Reality in History and Fiction*. Oxford: Oxford University Press.

17. Rasmus Glenthøj & Morten Nordhagen Ottosen. 2021. *Union eller undergang*. København: Gads Forlag.

Katolicisme i 1800-tallet

På Ingemanns tid stod katolicismen svagt som følge af de liberale revolutioner overalt i Europa, der alle satte grundlæggende spørgsmålstegn ved kirkens rolle som samfundsinstitution generelt og ved katolicismen især. Det afspejlede sig også i fiktionslitteraturen. Den britiske professor i litteratur, Susan Michelle Griffin har beskæftiget sig med, hvordan anti-katolicisme fremstilles i fiktion i England og USA i 1800-tallet.¹⁸ Griffin har undersøgt narrative strukturer, det vil sige hvilke plots, helte og skurke der optræder i forskellige repræsentationer af katolicismen i 1800-tallet. Det kalder hun “the protestant imaginary”, altså den protestantiske forestilling. *Forestilling* ud fra det faktum, at de fleste af 1800-tallets forfattere faktisk ikke havde nogen synderlig kontakt med hverken katolikker eller katolicisme, men blot forestillede sig, hvad katolicisme var – på samme måde, som de forestillede sig “Orienten” eller Arktis.¹⁹ Umiddelbart kunne det se ud til, at katolicismen i den amerikanske og britiske verden er mere broget end de fortællinger, som Ingemann skaber. Hvor Griffin fremlægger fortællinger om den “the escaped nun’s tale”, “the priest-wife-husband triangle”, samt “the brotherhood of young men challenging an incestuous father’s control of his daughter” (Griffin 2004, 4), da synes Ingemanns narrative strukturer at samle sig om kongemagtens kamp imod katolsk (over-) herredømme.

Griffin konkluderer i forlængelse heraf, at en hovedtanke imod katolicismen i 1800-tallet var, at den var farlig, fordi den var en religion uden nation; katolicismen blev ligefrem betragtet som fjendtligt stillet over for nationsbygning (ibid). Det er, som vi skal se, en narrativ der gælder Ingemanns romaner. Ingemann satte fokus på kristendommens rolle i grundlæggelsen af de gamle nordiske monarkier, hvor valdemarerne er centrale aktører. Lige fra Dannebrog (ikke) falder ned i Estland i 1219, som er højdepunktet i den første roman, til Margrete I samler de tre skandinaviske lande til ét kongedømme i det sidste værk i serien. Den såkaldte Vejle-Konstitution, der blev vedtaget på et møde i Vejle i 1256, spiller også en stor rolle i romanerne. Mødet kan ses som begyndelsen til en række af magtkampe, der i middelalderen udspillede sig mellem den danske kirke på den ene side, og kongemagten på den anden. Konstitutionen vedtog, at ethvert overgreb mod en bisp ville medføre interdikt (gudstjenesteforbud) over hele riget, såfremt det kunne påvises, at kongen stod bag. Men Ingemann står bag sin konge; at være kristen og kongetro var to sider

18. Susan Griffin. 2004. *Anti-Catholicism and Nineteenth Century Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.

19. Edward W. Said. 1978. *Orientalism*. New York: Random House.

af samme mønt, og at definere sig selv som nation med grænser og identitet blev det vigtigste identitetspolitiske spørgsmål i 1800-tallet. Hvem hørte til hvor, og hvorfor? For Ingemann, som for mange andre romantikere i Europa, fremstod middelalderen som en utopi, som en skabelon for en national genrejsning, hvor valdemarernes samling af Danmark repræsenterede en slægt og et udtømmeligt reservoir, hvori styrke og kraft skulle genfindes. Ingemanns middelalderisme er et eksempel på det, som den italienske semiotiker Umberto Eco definerede som en model for en lovprisning af fortidens storhed, som kunne modstilles national trældom og overherredømme.²⁰ I denne skabelon passede katolicismen ikke ind. Det er dog vigtigt også at understrege, at der i 1800-tallet tillige var en vis veneration for katolicismen, ikke mindst hos Grundtvig, der ifølge Yvonne Maria Werner fungerede som en kirkefader for nordiske katolikker (Werner 2003, 103) ligesom han forsøgte at genindføre interessen for Jomfru Maria i lutherdommen.²¹ Maria spiller også en stor rolle hos Ingemann. Eksempelvis lægger den rejsende til Rom i romanen *Valdemar Seier* sin rute omkring byen Loretta, der var et meget besøgt valfartssted, da det angiveligt var her, hvortil engle havde bragt Jomfru Marias hus (217). Mariakulten var stor i 1800-tallet, også blandt protestanter, hvor også Luther holdt fast i Marias særlige plads, hvilket man angiveligt også kan se af de mange Maria-salmer i den danske salmebog.²² Litteraturforsker Marita Akhøj Nielsen har fremhævet Grundtvig og Ingemanns aversion mod Romerriget og katolicismen, og mener, at det var efter Ingemanns store udenlandsrejse til Italien og Rom i 1818-1819, at distancen til katolicismen blev udtalt.²³ Andre har peget på katolicismen som et billede på det menneskelige, på humane værdier og omsorg hos Ingemann, samt middelalderen som troen, følelsen og fantasiens tidsalder (Kofoed 1996, 199). Materialitet og praksis omkring katolicismen er et gennemgående træk i Ingemanns fremmaning af den katolske middelalder, ligeså processioner og ritualer; aspekter der overvejende anskues i et positivt lys (Csúr 2019).

20. Umberto Eco. 2019. "Drømmen om middelalderen", oversat af Finn Frandsen. I *Middelalderisme. Temanummer, Slagmark#79*, red. Eva Krause Jørgensen & Berit Merete Kjærulff. 17-27. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

21. Kirsten Ditlevsen. 1991. "Maria. Et forbillede for kristne? Grundtvigs syn på Jomfru Maria." *Grundtvig- Studier* 42 (1): 112-133.

22. Carsten Bach-Nielsen & Jens Holger Schørring. 2012. *Kirkens historie*. Bind 2. København: Hans Reitzels Forlag, 419.

23. Marita Akhøj Nielsen: Arkiv for dansk litteratur, afsnittet *Salmer og religiøse digte*. <https://tekster.kb.dk/text/adl-authors-ingemann-p-root#a3.4>

Den nordiske særvej

Ideen om en særlig nordisk vej til moderniteten (lighed, demokrati, velfærd) har været beskrevet flere steder i den historiske og samfundshistoriske forskningslitteratur siden begyndelsen af 1990'erne. Især antologien *The Cultural Construction of Norden* der udkom i 1997, redigeret af historikerne Bo Stråth og Øystein Sørensen, står som en milepæl i så henseende. Her argumenteres der for, at den nordiske særvej har sine rødder i en dybere historisk fortid. Myterne²⁴ der skriver sig ind i den nordiske særvej kan groft sagt skitseres som tre overordnede fortællinger, der fik særlig kraft i romantikkens tidsalder, og som hver især også afgrænser sig mod et katolsk Europa i syd. Dels myten om den såkaldte *oprindelige bondefrihed*, der dækker over ideen om et proto-demokratisk samfund, der går tilbage til oldtiden, hvor de tre stænder mødtes på tinge til ligeværdig debat, og hvor bønderne angiveligt havde et særligt forhold til deres konge.²⁵ Tacitus har været med til at bære denne forestilling frem, ikke mindst fordi han i nord så et uspoleret samfund i modsætning til et depraveret ditto i syd, ligesom selve begrebet *kongrur* adskiller sig fra det latinske *rex*.²⁶ Dels myten om den *stærke nordiske kvinde*, der også har sit ophav i fortidens sagaer, båret frem af blandt andet Grundtvig, der definerede den nordiske kvinde i modsætning til *sydens bløde svage kvinde*, en tese der dog indtil videre er noget mindre belyst i en dansk kontekst.²⁷ Endelig har myten om *lutherdommen som kimen til tillid i stat og administration* i de nordiske velfærdssamfund groet sig stadig mere

24. I forhold til en definition på myte følger jeg den britiske semiotiker Roger Lass, der definerer myte som: "a myth in the widest sense is a story or image that structures some epistemic field (knowledge, thought, belief) in a particular culture." Myte er altså ikke løgn og latin, men snarere en form for sandhed der svæver mellem sandhed og fiktion og som ofte får betydningsbærende kraft hvis den fortælles tilstrækkelig ofte. Se Roger Lass. 1997. *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

25. Jeppe Nevers. 2011a. *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

26. Harald Gustafsson. 2007. *Nordens Historia. En Europeisk Region under 1200 år*. Lund: Studentlitteratur, 35 ff. og 191.

27. Pirjo Markkola. 1997. "Constructing and deconstructing the 'strong Finnish Woman'." *Women's History and Gender History*, Historiallinen Aikakauskirja, vol. 95, no. 2: 153-160; Eira Juntti. 2010. "Development of the concept 'woman' (*nainen*) in Finnish-language newspaper texts, 1930-1860." *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory* 14: 83-106; Marja Jalava. 2012. "The Nordic Countries as a Historical and Historiographical Region: Towards a critical Writing of Translocal History." *Historia da Historiografia, International Journal of Theory and History of Historiography*, vol. 6, no. 11: 244-264; Martinsen 2021b.

stærk og vedholdende,²⁸ ikke mindst i kølvandet på den “Return of Religion”-bølge vi har set indenfor de sidste par år.²⁹

På trods af myternes opfundne karakter har de været virksomme i kombination med bondestandens reelle tidlige sekularisering, uddannelse og dannelse i de nordiske lande. I Norden gik disse myter hånd i hånd med skolegang og stadig større adgang til bøger og viden, og det er af afgørende vigtighed. Den nordiske særvej er i denne læsers øjne historien om et antal produktive myter, der gik hen og blev konkrete politiske redskaber blandt en befolkning, der i store træk både kunne og ville læse tidens toneangivende litteratur. Og hvordan kunne de det? Det var i høj grad på grund af den læserevolution, der fejede hen over hele Norden fra slutningen af 1700-tallet, og som indledningsvist primært skyldtes de sønner, der var opvoksede i præstegårde over hele Norden, der tog på sig at lære befolkningen at læse og skrive. Den tese har været fremsat, at der gennem 1800-tallet løb en særlig oplysningstradition; *a pastoral enlightenment*, hvor sønner fra præstegårde i Norden gik forrest i uddannelsen af det jævne folk.³⁰ I Danmark var præstegårdssønner som Grundtvig, Ingemann og Blicher toneangivende i udviklingen af skole- og uddannelses tanker, litteratur og videnskab for menigmand. De keredede sig om bøndernes oplysning og (ud)dannelse. De bødner, der siden skulle komme til at stå som billedet på den nordiske rygrad. Skønt præstegårdssønnerne også hentede deres erfaringsgrundlag i myter og fortællinger, så havde de også reel kendskab til den sociale virkelighed ude på landet. Her fremhæves Grundtvig ofte, men også Ingemann interesserede sig for bon-

28. Henrik Stenius. 1997. “The Good Life is a Life of Conformity. The Impact of Lutheran Tradition on Nordic Political Culture.” I *The Cultural Construction of Norden*, red. Bo Stråth & Øystein Sørensen, 161-171. Oslo: Scandinavia Press; Jørn Henrik Petersen & Klaus Petersen. 2009. “Religion, kirke og velfærdsstat: Er der en sammenhæng?” *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 54: 39-65; Dag Thorkildsen. 2010. “Lutherdom, Vekkelse og de nordiske velfærdsstater.” *TEMP, Tidsskrift for historie*, årg.1: 131-144; Robert H. Nelson. 2017. *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy*. Aarhus: Aarhus University Press; Sasja Emile Mathiasen Stopa. 2020. “Trusting God and his Earthly Masks: Exploring the Lutheran roots of the Scandinavian high-trust culture.” *Journal of Historical Sociology*, 33, nr. 4, 12: 456-472; Bo Kristian Holm. 2021. “God’s Caring Vice-Regent: The Lutheran Transformation of the Senecan Ideal of the Benevolent Monarch as the Basis of both Absolutism and Social responsibility.” *Toronto Journal of Theology*, vol. 37, Nr. 2: 135-146; Nina Javette Kofoed & Bo Kristian Holm (red.). 2021. *Pligt og omsorg. Velfærdsstatens lutherske rødder*, København: Gads Forlag.

29. Se fx Per Ingemanns overvejelser herom i Per Ingemann. 2021. “Kirkehistorie – Fremtidens udfordringer.” 2021. *Teologi i Aarhus mellem fortid og fremtid*, red. Per Ingemann m.fl., 67-76. Aarhus: Afdeling for Teologi, 74.

30. Nina Witozek. 1997. “Fugitives from Utopia: The Scandinavian Enlightenment reconsidered.” I *The Cultural Construction of Norden*, red. Bo Stråth & Øystein Sørensen. 72-90. Oslo: Scandinavia Press.

destandens oplysning og uddannelse. Han var opmærksom på den litteratur, der i slutningen af 1800-tallet kunne findes på "en gammel bondemands hylde", som han skriver i *Levnetsbogen* (Ingemann 1862, 111), ligesom han generelt var optaget af bøndernes livsvilkår og traditioner. I deres litteratur åbnede præstegårdssønnerne op for tanker om, at der kunne skabes en begrebsmæssig forbindelse til en fremtid, hvor bondestanden var ligeværdig, jf. f.eks. Grundtvigs kendte digt om *Solskin for den sorten muld*, der vel opsummerer kernen i den folkelige oplysning, ligesom Blichers mange beskrivelser fra heden i Jylland implicit er et forsvar for bøndernes politiske indflydelse, for ikke at tale om hans organisering af Himmelbjergfesterne, der var direkte møntet på et bondepublikum, og dermed et vigtigt led i demokratiseringsprocessen frem mod 1849.³¹

Grundtvig, Ingemann og Blicher er de mest kendte eksempler på præstegårdssønner, der aktivt arbejdede for bønderes dannelse og uddannelse i en dansk kontekst, men i hele Norden kan man fra slutningen af 1700-tallet finde talrige eksempler på virksomme præstegårdssønner, der gjorde et stort stykke arbejde ude i det nordiske bondeland; men naturligvis bør man vogte sig for reduktionisme. De flittige præstegårdssønner udgjorde ikke hele forklaringen på bondeoplysningen med præstegården som centrum, for mange præster blev også fra statslig side pålagt opgaver. Kirkehistoriker Jens Rasmussen har i den forbindelse fremdraget et interessant eksempel, nemlig den langelandske pastor U.A. Plesner, der beskrev sit praktiske virke, og identificerede sig som både "Politiofficiant", "Skattepaaligner" og "Skatteopkræver".³² Det vidner netop om de mange opgaver, som præster fra statslig side gennem 1800-tallet blev pålagt i det eksperimenterium, som opbygningen af en moderne stat krævede. Samme argumentation finder man hos Harald Gustafsson, der taler om præstens rolle som en "velfærdsforvalter".³³

Staten spillede en stor rolle i oplysningen af befolkningen; historiker Niels Kayser Nielsen nævner som særegent for Norden, at regionen har haft nogle af de mest centraliserede og stærkeste centralmagter på kontinentet³⁴ og endog den marxistiske historiker Eric Hobsbawm bemærkede i et af sine *The Age of værker*, at der i Danmark skete en

31. Erik Harboe. 1999. *Steen Steensen Blicher og Himmelbjerg: Himmelbjergfesterne Historie*. Blicher Selskabet; Korsgaard 2004, 241.

32. Jens Rasmussen. 1979. *Provst U.A. Plesners virke som embedsmand og politiker*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

33. Harald Gustafsson. 2000. "Præsten som velfærdsforvalter i tidligt moderne tid." I *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*, red. Yim Knudsen. Center for Europæisk kirkeret og Kirkekundskab. 87-97. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

34. Niels Kayser Nielsen. 2009. *Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme – fra pietismen til 2. verdenskrig*. Aarhus: Aarhus University Press, 558.

bonderevolution “from above”.³⁵ At det tidligt lykkedes at uddanne og nationalisere bonden, vidner selve dannelse af partiet *Bondevennerne* i 1846 om, da det var det første bondeparti i verden.

Bonden i Norden var således ikke kun en romantisk forestilling, men blev: “en empirisk forekommende og realpolitisk medspiller, der selv var aktiv i kampen for individualisme og demokrati” (Nielsen 2009, 20). Et godt eksempel på det er skomagersonnen Jens Andersen Hansen fra Rudkøbing på Langeland, der blev en af de mest aktive politikere for bondevennerne – netop en realpolitisk medspiller i kampen for demokrati. Hansen havde læst Grundtvig i sin ungdom, og kunne bryde erfaringshorisonten til fordel for en anden forventning om fremtiden.³⁶ Hal Koch nævner i indledningen til *Et Udvalg af Grundtvigs Skrifter*, at det fortrinsvis er som enkeltpersoner, at disse præstegårdssønner er belyste, herunder de mest toneangivende, og som Uffe Østergård har nævnt, mangler der flere og omfattende studier, der ville kunne kortlægge præstegårdssønnernes reelle indflydelse og betydning for den nordiske oplysningstradition.³⁷ Der er i denne kontekst stor diskussion om, hvorvidt lutherdommen skal ses som en forløber for den nordiske velfærdsstat, der dermed bliver en slags sekulariseret lutheranisme (Petersen og Petersen 2009; Kofoed og Holm 2021). Det skal ikke være fokus her, blot må det konstateres, at lutherdommen har fået en stadig mere fremtrædende rolle som årsagsforklaringer i forhold til de nordiske staters gestaltning i de senere år – senest som forklaring på fattigforsorg.³⁸

Hierarkisk katolicisme og jovial lutherdom

I forhold til de nævnte myter i særvejstesen, er det her lutherdommen som kimen til tillid i stat og administration der belyses, og den finder i høj grad næring ved at definere sig i modsætning til katolicismen. Den danske konges kamp mod katolsk overherredømme er således en gennemgående rød tråd i alle Ingemanns romaner. Selvom der principielt ikke var nogen modsætning mellem kirke og stat i middelalderen – begge ville det samme kirkelige projekt – så var spørgsmå-

35. Eric Hobsbawm. 1962. *The Age of revolution 1789-1848*. London: Abacus, 37.

36. Anton Kjølby. 1944. *Bondesønnen J.A. Hansen fra Langeland*. Morsø Folkeblads Trykkeri.

37. Uffe Østergård. 2017. *Hvorfor er danskerne danske? Om Reformationen og nationaliteten*. København: Eksistensen, 39 ff.

38. Maria Nørby Pedersen. 2022. *Forsorg for de fattige: Fattigforsorg i lyset af en religiøs forståelsehorisont, Danmark 1522-1739*. Ph.d. afhandling, Aarhus Universitet.

let, hvem der skulle gennemføre forehavendet.³⁹ Det er netop denne konfliktzone, der er omdrejningspunktet hos Ingemann, hvis fortællinger samler sig om enkeltpersoner, der i de respektive kapitler repræsenterer henholdsvis kongen på den ene side og paven og gejstlige personer som kardinaler og ærkebisper på den anden side. Det vil jeg belyse ved at lade blikket hvile på tre historiske personligheder fra romannerne: Ærkebiskop Jens Grand (1260-1327), den franske ærkebiskop af Riga og Lund, kardinal Isarnus (-1310), der i 1295 blev sendt til Danmark for at befri Jens Grand, samt den uægte kongesøn Valdemar Knudssøn (1158-1236), der lagde sig ud med Valdemar Sejor om magten i hertugdømmerne. Det er næppe nogen tilfældighed, at Ingemann lige netop vælger disse højtstående gejstlige katolikker. De udgjorde i middelalderen rent faktisk en af de største trusler mod kongedømmet i Danmark, jf. den nævnte Vejle-konstitution, og således har Ingemann haft en oplagt ramme at skrive sin fortælling ind i.

Bisp Valdemar (1158-1236)

Den første udfordrer til den danske kongemagt introduceres i *Valdemar Seier*, og det er Valdemar Knudssøn, der var en uægte søn af Kong Knud Magnussøn. I 1176 bliver Valdemar bisp i Slesvig, hvorfor han ofte omtales som bisp Valdemar – sandsynligvis for at adskille ham fra sin halvbror, Kong Valdemar. Bisp Valdemar udfordrer i 1192 sin halvbror, den danske konge, da han med en stor flåde sejler mod Danmark for at vinde tronen for sig. Hans forehavende lykkes ikke, og han bliver derfor smidt i Søborg fængsel, hvor Ingemann har følgende beskrivelse af ham:

En klar Vinterdag sad Bisp Valdemar ved Gitteret i Sjöborg Fangetaarn og forede en stor tyk Ædderkop med levende Fluor, som han havde samlet i deres Dvale og bragt tillive ved Ildstedet. Haar og Negle havde han ladet voxte; det røde Skjæg var smudsigt og filtret, og han lignede mere et vildt Dyr, end et Menneske. "Suug, Staldbroder, suug! – mumlede han og stirrede paa Ædderkoppen – suug Livet ud af Millioner, til du bliver tyk som en Oxe! Saa skal du faae den store Spyeffue med Septer og Krone; men æde ham maa du ikke – pine ham, skal du, til han seer ud som jeg – til der ikke er mere Kjød paa hans Been, end en eneste Ravn kan fortære. Ha! Elendige, barnagtige Hevndrømme! Syndige, ubispelige Tanker!" (209).

39. Per Ingesman. 2000. "Kirke, stat og samfund i historisk perspektiv." I *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*, red. Tim Knudsen. Aarhus. Aarhus Universitetsforlag, 74 ff.

Bisp Valdemar var fængslet i Danmark i mange år selvom det var i modstrid med kirkeretten. Paven protesterede, men her stod de danske gejstlige last og brast med den danske kongemagt. Sagen var, at Bisp Valdemar havde stræbt både Kong Knud og Valdemar Sejr selv efter livet. Efter et møde mellem Dronning Dagmar og Bisp Valdemar på Sjøborg Slot, får dronningen Valdemar Sejr til endelig at frigive bispem i 1206, 14 år efter bispens fængsling:

Dagen efter sin Hjemkomst gik Kongen tankefuld frem og tilbage i sit Lønkammer og lod sin Skriver opsætte et Brev til Pave Innocenz, hvori han erklærede, at Knud Magnussens Slegfredsøn Bisp Valdemar af Slesvig, som havde stræbt den høisalige Kong Knud og ham selv efter Kronen og Livet og derfor nu i syv Aar havde siddet fangen paa Slottene Norborg og Sjøborg, vilde han nu efter Pavens Anmodning sætte paa fri Fod, paa den Betingelse, at den urolige og farlige Bisp af Paven strengelig blev tilholdet at forlade Riget og ikke forene sig med dets Fjender, men drage til Rom og forholde sig rolig (209).

Men bisp Valdemar rejser ikke til Rom og forholder sig roligt. Han rejser til Tyskland, hvor han finder beskyttelse hos den tyske kejser, der gør ham til ærkebisp af Bremen. Derfor sender Valdemar Seier et sendebud til Rom, bisp Peder fra Hvideslægten, for at forhandle med paven om den opsætsige Valdemar Knudssøn, der stadig er en trussel mod Danmark. Sagen er så vigtig, at paven selv må involveres. En flot beskrivelse mønstrer Ingemann af pave Innocenz III (1160-1216), der får besøg i Vatikanet af bisp Peter, også i *Valdemar Seier*:

Paven sad med sin Purpurfløiels Skulderkrave over den hvide Liindragt, i en forgyldt Armstol, med Foden paa en rød Fløiels Skammel, hvorpaa de hellige Nøgler vare indvirkede, og ved hans Side stod et Bord med et Crucifix mellem en stor Mængde Papirer. I det kraftige Oldingsansigt laae en Ro og Bestemthed, som forbausede. Hans Haar var graat men krusede sig kraftigt om den røde FløielsCallot, som skjulte Tonsuren (223).

Paven er rolig og bestemt, og besidder en autoritet som Ingemann ikke udfordrer. Beskrivelsen af Innocenz III ligner til forveksling Ingemanns beskrivelse af historieskriveren Saxo, som bemærket andetsteds (Martinsen 2021a). Heroverfor er bisp Valdemar en slet karakter "med vilde lidenskabelige Træk" (217). Bisp Peder fremfører roligt sit ærinde:

Saaledes som Bisp Peder nu med Kraft og Iver oplyste Sagen, maatte Paven betragte Bisp Valdemar som en farlig og egenmægtig Oprører selv mod den pavelige Stol. Den svare Mistanke, der endnu hvilede paa hiin listige overmodige Prælat, som Efterstræber af hans kongelige Fætteres Krone og Liv, og nu denne sidste underfundige Voldsgjerning mod Bisp Peder, hvori den Anklagede, efter al Sandsynlighed, havde Deel – alt dette gav nu, ved Bisp Peders klare og ivrige Fremstilling, Bisp Valdemars Sag et saa misligt Udseende, at Paven besluttede at undersøge Sagen paa det Strengeste med Cardinalerne, og gav Bisp Peder det bedste Haab om et forønsket og lykkeligt Udfald for ham og hans Konge (223).

Paven beslutter sig for at bandlyse bisp Valdemar, hvilket sker ved en malerisk beskrivelse i Bremen Domkirke hvor bisp Valdemar står ved højalteret under en messe: “En almindelig Forfærdelse udbredte sig over Menigheden. Som lynslaget styrtede Folket ud af Kirken. Den bandlyste Erkebisp tabte Krumstaven af Haanden og sank afmægtig om for Alteret” (225). Bisp Valdemar ender som en afsindig i et kloster i Lockum i Ingemanns roman.

Jens Grand (1260-1327)

Jens Grand er den mest beskrevne person i Ingemanns galleri over katolikker der står i opposition til den danske kongemagt. Grand optræder i hele to af de historiske romaner, både *Kong Erik* og *de Fredløse* og *Erik Menveds Barndom*.

Denne farlige Prælat [Jens Grand, red.] havde mange Tilhængere i Landet og mægtige Venner, saa vel blandt Europas verdslige Fyrster, som ved det pavelige Hof. I følge den berygtede Vejle-Konstitution: Cum ecclesia Daciana, der havde givet Anledning til saa farlige Stridigheder mellem Kongerne og Gejstligheden i Danmark, skulde Folk og Land uopholdelig straffes med Forbud (Interdikt), hvorved al Gudstjeneste over hele Riget skulde ophøre, så snart en Bisp af Kongen eller den verdslige Magt blev fængslet. Dette var dog ikke sket ved Ærkebisp Grands Fængsling. Ikke alene Kjærlighed til Fædrelandet og Frygt for den Ugudelighed, Ryggesløshed og Forvirring, en saadan Landestraf ville foraarsage, men også Frygt for Folkets Harme og den verdslige Magt havde bevæget den største Del af den danske Gejstlighed til selv at indgaa med Anraab til Paven mod Fuldbyrnelsen af denne Straf. Kirkernes Tillukkelse kunne for Gejstligheden selv have de farligste Følger på en Tid, hvori Bevægelserne efter et Kongemord endnu ikke var standset, og Folkets oprørte Lidenskaber saa ofte udbrød i Voldsom-

heder og blodige Optrin. Denne vigtige Sag stod længe uafgjort hen. Gudstjenesten vedblev imidlertid som sædvanlig; men man befrygtede med Føje, at hvis Ærkebisen ikke snart løslodes, ville Forbuddet bekræftes af Paven, og Landet derved styrtes i den største Ulykke (Ingemann 1833, 5).

Vejle-konstitutionens mulige følger kobles her sammen med kongemordet på Erik Glipping, hvilket ikke er tilfældig, da Grand var, som det slås an på side 1 i *Kong Erik og de Fredløse* “en af de vigtigste deltagere i Marsk Stigs sammensværgelse” (Ingemann 1828, 1) og dermed delagtig i kongemordet på Glipping. Som medvider i et kongemord gør det Jens Grand til den største skurk i Ingemanns romancyklus, endog større end Marsk Stig selv. Jens Grand har ubehagelige karaktertræk og føler sig hævet over andre, som her fra *Erik Menveds Barndom* hvor han er del af et rejseselskab hvor han er besværlig og ikke vil spise den mad der sættes frem til ham: “Bort med de magre Flyndere! Vi trænger til kraftig kjødspise, sagde en lang mager herre med et klogt, men stolt og myndigt ansigt og stærke lidenskabelige træk” (30). At hævde sig på denne måde og kræve særbehandling er det første tegn på det hierarki og den anløbne moral, som Ingemann generelt læser frem hos højtstående katolske gejstlige – bortset fra hos paven selv.

Skal vi tro digterens *Levnetsbog*, så var det i præstegården på Falster, hvor Ingemanns far var præst i Torkilstrup, at Ingemann fik sin modvilje mod katolicismen grundlagt; i hvert fald synes der hos ham at være et sammenfald mellem en gejstlig rangorden og katolicisme. Ingemann beretter om bispevisitatser i præstegården, en af årets største begivenheder, hvor hele huset var i bevægelse for at gøre klar til bispens ankomst. Men bispens tilstedeværelse øvede alligevel et *slags trykkende Herredømme over Stemningen* (Ingemann 1862, 119). Ingemann beretter om en bisp i slutningen af århundredet, der gjaldt for at være både “myndig” og “overmodig”. Denne bisp skulle efter sigende se dybt ned på de ringere stænder, tilligemed, at han foragtede skolelærerne. Men værst af alt, så fornærmede bispens hans elskede moster Maria, da biskoppen viste hende væk fra sit værelse fordi hun stod i et forklæde og dermed signalerede tjenestepige. Skamfuld og forlegen afveg Moster fra at deltage i middagen senere på aftenen. Om bispens beretter Ingemann følgende:

Billedet af denne stormægtige Prælat, som for resten skal have været en lærd og dygtig Mand, har uden tvivl lang Tid efter, om end ubevidst, blandet sig med den historisk-poetiske Forestilling om den myndige Jens Grand, der engang mente at kunne bringe det største Læs i Dan-

mark til at standse eller bevæges efter sin Personligheds Vægt og Betydning (126-127).

Mødet med den strenge bisp har altså inspireret til portrættet af Jens Grand. Det er en vigtig iagttagelse, der er med til at bekræfte tesen om fikcionalitet, jf. ovenfor. I sine barndomserindringer skrev Ingemann implicit om stand og rang, hvor protestantismen i nord, med de jævne præstegårdsfolk, synes at forekomme mere progressiv og jovial end den standsbevidste og hierarkiske katolicisme i syd; for i beskrivelsen af de hovne bisper på Lolland, aner vi hos Ingemann en forestilling om, at det jævne almindelige præstedømme er at foretrække for den rangorden, som en bispetitel synes at være udtryk for, også i slutningen af 1700-tallet. Præsterne fra de omkringliggende sogne, Glahn og Blicher, var mere tilgængelige og nede på jorden, og de beskrives som venlige og milde, altid med et kærligt ord tilovers for den lille Bernhard. Der var dog trods alt også fremskridt med bisperne, for: "De tider vare vel forbi, da præstekonerne ydmygelige kyssede bispen paa haanden; men han var dog altid en høist hædret Gjest, som der maatte tages mere Hensyn til, end nogen anden" (113). Men uanset Grundtvig og Ingemanns individuelle opfattelser af katolicismen, så rækker det ikke ved den overordnede fortælling, som blev katolicismen til del i Norden. Katolicismen blev den nationale og demokratiske protestantismes "anden". Som Stråth og Sørensen skrev, så fungerede Norden som en demarkationslinje mod resten af Europa: "a democratic, Protestant, progressive, and egalitarian North against a Catholic, conservative and capitalist Europe" (Stråth og Sørensen 1997). Ingredienserne i den nordiske (bonde)livsstil bestod af uspoleret natur, simpelhed, egalitarisme, protestantisk etik og demokratisk kultur med antikke rødder. Siden den romerske historieskriver Tacitus beskrev nordboerne som ædle og u(s)polerede forbilleder i modsætning til romerne og deres depraverede livsstil i *Germania*, har myten om et nordisk paradys og dets ædle bondske folkefærd været svær at få bugt med. Tacitus' grundfortælling har antaget stadig nye former, været brugt og (mis)brugt til alkens politiske formål og derved fået stadig nye fremtrædelsesmønstre.

Kardinal Isarnus

Da kardinal Isarnus besøger Danmark for at forhandle om Jens Grands frigivelse i 1295, er selve synet af denne "gejstlige Folkeskræmmer" et ildevarslende tegn blandt almuen, her fra *Kong Erik og de Fredløse*:

Isarnus var en Prælat med megen gejstlig Anstand, og han førte en Pragt, der svarede til hans høje Værdighed, som en Kirkens Fyrste. Hans rigtklædte Betjente fulgte ham i ærbødig Afstand tilligemed hans Famulus og Skriver Alle Vegne, hvor denne mægtige Prælat lod sig se i Landet, var han Gjenstand for en ængstelig Ærbødighed. Det usædvanlige Syn af den røde Kardinalhat virkede paa Folket som Synet af en Komet og ansaas for lige saa uheldvarslende som hint frygtelige Særsyn paa Himlen. Nogle af de ukyndigste blandt Almuen troede endogsaa, det var Paven selv, der nu var kommen til Danmark for at afsætte Kongen og sætte hele Landet i Band; og det var ikke af Andagt alene, men meget mer af Frygt, at de forbavsede Bønder og især alle gamle Koner knælede, naar de mødte ham. Hans lange, gule og ubevægelige Ansigt, med det kolde, truende Blik havde, ved sit fremmed Udseende og den forudfattede Mening om en næsten overnaturlig hemmelighedsfuld Magt, en hartad forstenende Medusahoved-Virkning (51).

Kardinal Isarnus taler ikke andre sprog end italiensk og latin, og det er et stort problem. Imidlertid er det først med Luther og reformationen, at folkesprogene udbredes, så den implicitte kritik af Isarnus sproglige færdigheder er således et eksempel på, at Ingemann ikke har kunnet sætte sig ud over sin egen tidsalder. I samme roman optræder den nederlandske naturvidenskabsmand Mester Thrand, der har søgt beskyttelse i Danmark, netop fordi Erik Menved tør sætte sig op imod pavedømmet:

Rygtet om den unge Kong Eriks særdeles Agtelse for Videnskaberne og om den Frimodighed hvormed han vovede at modsætte sig Det romerske Hof og Hierakiets Anmasselser, havde især bevæget den lærde Mester Thrand til at søge Fristed og Beskyttelse i Danmark (190).

Videnskaben går således hånd i hånd med kongemagten i nord. Skønt Erik Menved ikke er enig i Thrands betragtninger, så respekterer kongen hans holdninger, ligesom han diskuterer med ham, hvilket signalerer et oplyst, hvis ikke ligefrem opinionsstyret, kongedømme (Seip 1958). Mester Thrand er et modbillede til alle former for religion og hierarki, hvad enten der er tale om lutherdom eller katolicisme:

De kalder ham kloge Mester Thrand; han skal være dømt til Baal og Brand af Paven og forvist baade af Konger og Kejsere; men han giver dem alle en god Dag; han ler ad al Verdens Regimente og Herskab og bryder sig hverken om Gud's Søn eller vor Frue, naar han er til Søs; har han ret er vi Narre til hobe i den hele Kristenhed (97).

Fortællingen om den sekulariserede videnskabsmand er et godt eksempel på, at Ingemann læser sin tids opfattelse af monarkiet ind i sine romaner. Ingemann levede under den oplyste enevælde, der i Danmark gør sig gældende fra slutningen af 1700-tallet, og hvor tankerne om en fri og oplyst debat var en afgørende faktor i god regeringsførelse. Dette tankemønster kan dog næppe applikeres på middelalderens konger, og er dermed endnu et eksempel på temporal forskydning hos Ingemann.

Sunesønnerne fra Skjalm Hvides slægt.

I kontrast til Isarnus, bisp Valdemar og Jens Grand, kan Ingemann mønstre anderledes positive beskrivelser af Sunesønnerne: Anders, Peder, Jacob og Ebbe.⁴⁰ Disse brødre, alle af den såkaldte Skjalm Hvide slægt, står sammen med Valdemarerne som nogle af de største nationsbyggere, ikke kun hos Ingemann men også blandt kirkehistorikere.⁴¹ De er med til at grundlægge en stærk kongemagt i Danmark. Tillige er de kloge, belæste, ydmyge og samvittighedsfulde. Anders (hos Ingemann kaldet Andreas) (1167-1228) og Peder Sunesøn (1161-1214) spiller de største roller i *Valdemar Seier*. Andreas Sunesøn var med i alle vigtige beslutninger omkring Valdemar Sejrs ærkebiskop i Lund, og ifølge myten var det ham der ved at række armene i vejret fik Dannebrog til at dale ned fra himlen under korstoget til Estland i 1219 – også et vigtigt øjeblik hos Ingemann (368). Andreas Sunesøns hovedværk er *Hexæmeron* fra ca. 1200, der også optræder adskillige steder hos Ingemann. Andreas Sunesøn døde af spedalskhed i Skåne i 1228. Anders' bror, Peder, var biskop i Roskilde, og fylder mest i romanen. Her fra romanen *Valdemar Seier*, hvor vi møder ham første gang:

I Forsalen kom Bisp Peder ham imøde med aabne Arme. Bispens daglige Graaværkskappe fløi uordentlig om ham og den sorte FløielsKallot sad skjævt. Med de funklende ungdommelige Øine, de røde Kinder og den glatragede Hage kunde den høie smukke Mand med sine raske Bevægelser have gjældt for en Yngling, havde ikke de næsten sneehvide Haar igjen gjort ham ældre, end han virkelig var; thi Bisp Peder var ikke meget over de 40 Aar (38).

40. Hos Ingemann optræder endvidere en Lars Sunesøn. Han er ikke medtaget i Marita Akhøj Nielsens personregister over historiske personer hos Ingemann, ej heller i den stamtavle der findes over Hvide-slægten i *Dansk Kirkehistorie*, bd. I, 699.

41. Per Ingesman & Nils Arne Pedersen. 2012. *Dansk Kirkehistorie*, bind 1. København: Hans Reitzels Forlag, 698.

Mens der er en uhøjtidelig, jordnær og jovial stemning omkring bisp Peders, er Grand “stolt”, “myndig” og “lidenskabelig”, kardinal Isarnus skræmmer folket med et “koldt, truende blik”, mens bisp Valdemar har “vilde lidenskabelige Træk” (218). Ingemanns omhu for detaljerne i personernes ydre karakteristika er betegnende for det indre som Ingemann søger at tillægge dem. Hvor Grand, Isarnus og bisp Valdemar er tro imod paven, hvis ikke kun mod deres eget egoistiske projekt, er bisperne Andreas og Peder Sunesen tro imod deres konge, Valdemar Sejr. I modsætning til de pavetro (katolske) gejstlige, lever de kongetro (protestantiske) gejstlige nøjsomt og simpelt, uden pragt og rigdom. Som den norske kirkehistoriker Dag Thorkildsen har beskrevet nordens religiøse opblomstring i 1800-tallet, så var selvdisciplin og selvkontrol afgørende i den nationale nordiske kirkes forståelse af den gode (nordiske) kristne.⁴² Ved at vise “lidenskabelighed” og forlange anden spise end den der sættes på bordet, får Ingemann konstrueret nogle klare grænser mellem katolicisme og lutherdom, mellem nord og syd – ganske vist implicite, men mønstret er tydeligt: Nordboere er besindige og rolige gemytter, venlige og nede på jorden, mens sydens gejstlige er temperamentsfulde og følelseslabile. Forestillingen om katolicismens hierarkiske hakkeorden over for et egalitært præstedømme i nord var en udbredt opfattelse i 1800-tallet, også blandt de billedskabende kunstnere – som eksempelvis når billedkunstneren Wilhelm Marstrand skriver hjem i et brev: “Folk er saaledes demoraliseret ved det skaendige Praesteskab, man kan ikke tænke sig noget sørgeligere end den skammelige Magt, som Gejstligheden har her og som den misbruger paa det mest oprørende.⁴³ Det er netop denne “skammelige magt” som Kong Erik Menved sætter sig op imod i *Kong Erik og de Fredløse*, og som vinder bifald hos Ingemann, også selvom Grands fængsling var imod kirkeretten: “Erik Menveds første Kongedaad var intet ringere end et Forsøg paa at forsvare Majestætens magt og Myndighed mod den mægtigste af alle Jordens Herskere, der fra St. Peders Stol betvang Kongerne som Folkene i alle kristne Lande”(12).

42. Dag Thorkildsen, 1997. “Religious Identity and Nordic Identity.” I *The Cultural Construction of Norden*, red. Bo Stråth & Øystein Sørensen. 168-190. Oslo: Scandinavia Press.

43. Citeret fra Martinsen & Oelsner 2022, 161.

Konklusion og perspektivering

I dette bidrag har jeg argumenteret for, at Ingemanns repræsentationer af katolicismen bekræfter en overordnet tese om den såkaldte “nordiske særvej” i historiografien. Det har jeg gjort ved at levnsudnytte Ingemanns romaner i et mentalitetshistorisk perspektiv. Skønt alle kirkelige personer i princippet er katolikker i fiktionens narrative handlingsrum, perioden mellem 1157 og 1397, så røber beskrivelserne af et antal gejstlige repræsentanter, at der er en skillelinje mellem nord og syd. Denne grænse baserer sig især på, om man er pro konge eller pro pave, nationalsindet eller ikke, ligesom en persons følelsesregister røber et tilhørsforhold til enten nord eller syd. Som Susan Griffin har anført i sine studier over katolicismens gestaltning i fiktionslitteratur, så er katolicismen blevet betragtet som fjendtligt stillet over for nationsbygning, og det er ganske entydigt, hvordan de gejstlige personer der er imod den danske kongemagt, som Bisp Valdemar, kardinal Isarnus og Jens Grand, beskrives som onde og modbydelige, hvorimod de gejstlige der er pro kongemagten er gode, fromme og samvittighedsfulde, som eksempelvis alle Sunesen brødrene. Hvor nordens kirkeliv endvidere beskrives som egalitært, oplyst og nede på jorden, da er sydens kirkeliv præget af et stort hierarki med strenge og følelseslabile kardinaler og bisper, der elsker pomp og pragt.

Ingemanns historiske romaner er eksempler på, hvordan en overordnet tese om mentalitet og oplysningstendenser kan få et ganske konkret udtryk i prosalitteraturen og dermed sprede sig til andre lag i befolkningen end de uddannede. En dybere og mere omfattende analyse af ikke kun Ingemanns historiske romaner, men også andre historiske/fiktive romaner i 1800-tallet, kunne give os værdifuld viden om hvor udbredt forestillingen om den nordiske særvej egentlig var i skønlitteraturen i 1800-tallet.

Litteraturliste

- Andersen, Niels. 1953. *Ærkebiskop Jens Grand. En kirkeretshistorisk undersøgelse*. København: Gads Forlag.
- Bach-Nielsen, Carsten & Jens Holger Schørring. 2012. *Kirkens historie*. Bind 2. København: Hans Reitzels Forlag.
- Csúr, Gabor Attila. 2019. “Middelalderens hang til det overnaturlige.” I *Fiktionaliseret historie. Temanummer i Passage*, red. Lis Møller m.fl. Tidsskrift for litteratur og kritik, årg. 34, nr. 81: 23-38. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Danstrup, John & Hal Koch. 1977. *Danmarks Historie. Borgerkrig og Kalmarunion 1241-1448*, bd. 9. København: Politikens forlag.
- Ditlevsen, Kirsten. 1991. "Maria. Et forbillede for kristne? Grundtvigs syn på Jomfru Maria." *Grundtvig-Studier* 42 (1): 112-133.
- Eco, Umberto. 2019. "Drømmen om middelalderen", oversat af Finn Frandsen. I *Middelalderisme. Temanummer, Slagmark#79*, red. Eva Krause Jørgensen & Berit Merete Kjærulf. 17-27. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Feldbæk, Ole (red.). 1991. *Dansk Identitetshistorie, Et yndigt land 1789-1849*, bind 2. København: C.A. Reitzel.
- Fonnesbech-Wulff, Benedicte, Bo Fritzboeger, Kurt Villads Jensen, Michael Kræmmer & Martin Palsgaard. 1999. *Hellere Fanden selv end Erik på tronen. Konflikten mellem Jens Grand og Erik Menved 1294-1302*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Glenthøj, Rasmus og Morten Nordhagen Ottosen. 2021. *Union eller undergang*. København: Gads Forlag.
- Griffin, Susan. 2004. *Anti-Catholicism and Nineteenth Century Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gustafsson, Harald. 2000. "Præsten som velfærdsforvalter i tidligt moderne tid." I *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*. Center for Europæisk kirkeret og Kirkekundskab, red. Tim Knudsen. 87-97. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag
- Gustafsson, Harald. 2007. *Nordens Historia. En Europeisk Region under 1200 år*. Lund: Studentlitteratur.
- Hamnett, Brian R. 2011. *The Historical Novel in Nineteenth-Century Europe. Representations of Reality in History and Fiction*. Oxford: Oxford University Press.
- Harboe, Erik. 1999. *Steen Steensen Blicher og Himmelbjerget: Himmelbjergfesternes Historie*. Blicher Selskabet.
- Hobsbawm, Eric. 1962. *The Age of revolution 1789-1848*. London: Abacus.
- Holm, Bo Kristian. 2021. "God's Caring Vice-Regent: The Lutheran Transformation of the Senecan Ideal of the Benevolent Monarch as the Basis of both Absolutism and Social responsibility." *Toronto Journal of Theology*. Bind 37, Nr. 2: 135-146.
- Ingemann, B.S. 1824 [1913]. *Waldemar den Store og hans Mænd*. København: Hus og Hjems Forlag.

- Ingemann, B.S. 1826 [1987]. *Valdemar Seier*. Udgivet ved Marita Akhøj Nielsen. København: Det Danske Sprog og Litteraturselskab.
- Ingemann, B.S. 1828 [1913]. *Kong Erik og de Fredløse*. København: Hus og Hjems Forlag.
- Ingemann, B.S. 1833 [1913]. *Kong Erik Menveds Barndom*. København: Hus og Hjems Forlag.
- Ingemann, B.S. 1835 [1913]. *Prinds Otto af Danmark og hans Samtid*. København: Hus og Hjems Forlag.
- Ingemann, B.S. 1836 [1913]. *Dronning Margrethe*. København: Hus og Hjems Forlag.
- Ingemann, B.S. 1862. *Tilbageblik paa mit Liv og mit forfatterskab*. København: C.A. Reitzel.
- Ingesman, Per & Nils Arne Pedersen. 2012. *Dansk Kirkehistorie*, bind 1. København: Hans Reitzels Forlag.
- Ingesman, Per. 2000. "Kirke, stat og samfund i historisk perspektiv." I *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*, red. Tim Knudsen, 65-86. Aarhus. Aarhus Universitetsforlag.
- Ingesman, Per. 2021. "Kirkehistorie – Fremtidens udfordringer." I *Teologi i Aarhus mellem fortid og fremtid*, red. Per Ingesman m.fl. 67-76. Aarhus: Afdeling for Teologi.
- Jalava, Marja. 2012. "The Nordic Countries as a Historical and Historiographical Region: Towards a Critical Writing of Translocal History." *Historia da Historiografia, International Journal of Theory and History of Historiography*, vol. 6, no. 11: 244-264.
- Juntti, Eira 2010. "Development of the concept 'woman' (*nainen*) in Finnish-language newspaper texts, 1930-1860." *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory* 14: 83-106.
- Jørgensen, Lea Grosen. 2018. "Fra 'medievalism' til 'middelalderisme' – en introduktion." *Middelalderisme i dansk romantisk litteratur* d. 2. marts. <https://projekter.au.dk/middelalderisme-i-dansk-romantisk-litteratur/blog/vis/artikel/fra-medievalism-til-middelalderisme-en-introduktion/>
- Krause Jørgensen, Eva & Berit Merete Kjærulff (red.). *Middelalderisme. Temanummer i Slagmark*#79, Aarhus: 24-25.
- Kjølby, Anton. 1944. *Bondesønnen J.A. Hansen fra Langeland*. Morsø Folkeblads Trykkeri.
- Kofoed, Niels V. 1996. *Den ukendte Ingemann*. København: C.A. Reitzel.

- Kofoed, Nina Javette & Bo Kristian Holm (red.). 2021. *Pligt og omsorg. Velfærdsstatens lutherske rødder*. København: Gads Forlag.
- Korsgaard, Ove. 2004. *Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. København: Gyldendal.
- Lass, Roger. 1997. *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lausten, Martin Schwartz. 2004. *Danmarks Kirkehistorie*. København: Gyldendal. 3. udgave.
- Mackeprang, Moritz. 1882. "Krøniken om Jens Grands fangenskab." *Historisk Tidsskrift*: 661.
- Markkola, Pirjo. 1997. "Constructing and deconstructing the 'strong Finnish Woman'." *Womens' History and Gender History*, Historiallinen Aikakauskirja, vol. 95, no. 2: 153-160.
- Martinsen, Lone Kølle. 2010. *History as a Mass Experience. The Historical Fictions of Bernhard Severin Ingemann in a Political Context 1824-1836*. Ph.D. Thesis, Florence: The European University Institute.
- Martinsen, Lone Kølle. 2012a. "Bondefrihed og andre verdensbilleder: Idéhistoriske Studier af B.S. Ingemanns Danmarkshistorie." *TEMP, Tidsskrift for Historie* 3 (5): 75-103.
- Martinsen, Lone Kølle. 2012b. "This Time as Romantic Fiction. Monarchism and Peasant Freedom in the Historical Literature of B.S. Ingemann 1824-1836." *Romantic, Journal for the Study of Romanticisms* 01: 103-124.
- Martinsen, Lone Kølle. 2015. "Combining Intellectual History and the history of the Book: A Case Study on the Concept of Folk in Popular Literature in the Nineteenth Century." *Concepts, Contributions to the History of Concepts*, vol. 10 (2): 91-110.
- Martinsen, Lone Kølle. 2019. "På slagmarken med Prinds Otto: Kønsbalade hos B.S. Ingemann i 1835." I *Middelalderisme*, red. Eva Krause Jørgensen & Berit Merete Kjærulff. Temanummer i Slagmark#79, Aarhus: 97-118.
- Martinsen, Lone Kølle. 2021a. "Se på Saxo". I *Den sete kirke. Festskrift til Carsten Bach-Nielsen*, red. Mattias Skat Sommer m.fl. 77-92. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Martinsen, Lone Kølle. 2021b. "A Shieldmaiden Born to Fight and Love: A Conceptual History of *Kvinder* and Old Norse Mythology in Grundtvig, Ingemann and Oehlenschlägers Romantic Poetry". I *Mythology and Nation Building: N.F.S. Grundtvig and his European*

- Contemporaries*, red. Sophie Bønding m.fl. 195-237. Aarhus: Aarhus University Press.
- Martinsen, Lone Kølle & Gertrud Oelsner. 2022. "The Sunrise on the Peasant Shines'. Romantic Cultural Constructions of a Nordic Sonderweg in Nineteenth-Century Painting". *Nordic Romanticism. Translation, Transmission, Transformation*, red. Cian Duffy & Robert Rix. 125-166. London: Palgrave Macmillan.
- Matthews, David. 2015. "How Many Middle Ages?" David Matthews: *Medievalism: A Critical History*. 13-41. Cambridge: D.S. Brewer.
- Møller, Jes Fabricius. 2012. "Katolikernes stilling og antikatolicisme i Danmark 1800-1849." *Kirkehistoriske Samlinger*: 113-135.
- Møller, Jes Fabricius & Uffe Østergaard. 2015. "Lutheran Orthodoxy and Anti-Catholicism in Denmark 1536-2011." I *European Anti-Catholicism in a Comparative and Transnational Perspective*, red. Yvonne Maria Werner & Jonas Harvard. 165-189. Amsterdam: Rodopi.
- Møller, Lis. 2019. "For konge og fædreland. Valdemar Sejr hos B.S. Ingemann og Agnes Slott- Møller." I *Fiktionaliseret historie. Temanummer i Passage*, red. Lis Møller m.fl. Tidsskrift for litteratur og kritik, årg. 34, nr. 81: 87-103. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nelson, Robert H. 2017. *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Nevers, Jeppe. 2011a. *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Nevers, Jeppe. 2011b. "The Transformation of Danish Monarchism in the Age of Enlightenment." I *Scandinavia in the Age of Revolution: Nordic Political Cultures 1740-1820*, red. Pasi Ihalainen m.fl. 157-168. Farnham: Ashgate.
- Nielsen, Marita Akhøj. 1987. *Efterskrift*. København: Det danske sprog og litteraturselskab.
- Nielsen, Marita Akhøj. Arkiv for dansk litteratur, afsnittet *Salmer og religiøse digte*. <https://tekster.kb.dk/text/adl-authors-ingemann-p-root#a3.4>
- Nielsen, Niels Kayser. 2009. *Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme – fra pietismen til 2. verdenskrig*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Nørby Pedersen, Maria. 2022. *Forsorg for de fattige: Fattigforsorg i lyset af en religiøs forståelseshorisont, Danmark 1522-1739*. Ph.d. afhandling, Aarhus Universitet.

- Petersen, Jørn Henrik & Klaus Petersen. 2009. "Religion, kirke og velfærdsstat: Er der en sammenhæng?" *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 54: 39-65.
- Rasmussen, Jens. 1979. *Provst U.A. Plesners virke som embedsmand og politiker*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Said, Edward W. 1978. *Orientalism*. Random House.
- Seip, Jens Arup. 1958. "Teorien om det opinionsstyrte enevælde." *Norsk Historisk Tidsskrift*, bd. 38: 397-463.
- Steenstrup, Johannes. 1887-1888. "Granskninger over nogle Personer i B. S. Ingemann's 'Valdemar Seier'." *Historisk Tidsskrift*, bind 6, række 1: 789-793.
- Stenius, Henrik. 1997. "The Good life is a life of Conformity. The Impact of Lutheran Tradition on Nordic Political Culture". I *The Cultural Construction of Norden*, red. Bo Stråth & Øystein Sørensen. 161-171. Oslo: Scandinavia Press.
- Stopa, Sasja Emile Mathiasen. 2020. "Trusting God and his Earthly Masks: Exploring the Lutheran roots of the Scandinavian high-trust culture." *Journal of Historical Sociology*, Bind 33, Nr. 4, 12: 456-472.
- Stråth, Bo & Øystein Sørensen. 1997. *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Stråth, Bo. 2004. "Nordic Modernity: Origins, Trajectories and Prospects." *Thesis Eleven*; 77; 5. Sage Publications.
- Stråth, Bo. 2005. "The normative foundations of the Scandinavian welfare states in historical perspective." I *Normative Foundations of the Welfare State. The Nordic experience*, red. Nanna Kildal & Stein Kuhnle. 34-51. London & New York: Routledge.
- Thorkildsen, Dag. 1997. "Religious Identity and Nordic Identity." I *The Cultural Construction of Norden*, red. Bo Stråth & Øystein Sørensen. 168-190. Oslo: Scandinavia Press.
- Thorkildsen, Dag. 2010. "Lutherdom, Vekkelse og de nordiske velferdsstater." *TEMP, Tidsskrift for historie*, årg. 1: 131-144.
- Werner, Yvonne Maria. 2003. "Grundtvig – en kyrkofader för danska katolska konvertitter rundt sekelskiftet 1900?" I *Grundtvig- Nycklen til det danska?* red. Hanne Sanders & Ole Vind. 91-125. Centrum for Danmarksstudier 1. Göteborg og Stockholm: Makadam Förlag.
- Winge, Mette. 1997. *Fortiden som spejl. Om danske historiske romaner*. København: Samleren.

- Witozek, Nina. 1997. "Fugitives from Utopia: The Scandinavian Enlightenment reconsidered." I *The Cultural Construction of Norden*, red. Bo Stråth & Øystein Sørensen. 72-90. Oslo: Scandinavia Press.
- Zetterberg Gjerlevsen, Simona & Henrik Skov-Nielsen. 2020. "Distinguishing Fictionality." I *Exploring Fictionality: Conceptions, Test Cases, Discussions*, red. Cindie Aen Maagaard, Daniel Schäbler & Marianne Wolff Lundholt. 19-39. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Østergård, Uffe. 2017. *Hvorfor er danskerne danske? Om Reformationen og nationaliteten*. København: Eksistensen.